

УДК 821.111.09 «11/14»

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗВЕРТАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ЛИЦАРСЬКИХ РОМАНАХ XII – XV СТ.

Гродський І. Я.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Статтю присвячено дослідженню прагматичних характеристик звертань у середньоанглійських лицарських романах. Аналіз лицарських романів показав, що функціональний клас мовних одиниць звертань у середньоанглійській мові може бути маркований різними конструкціями. Поруч із номінальними формами звертання досліджуються нові тенденції у функціонуванні іншого засобу вираження зверненості в середньоанглійській мові – апеллятивні займенники.

Ключові слова: лицарський роман, звертання, мовленнєвий акт, комунікативна ситуація, ілюкутивна сила.

Гродский И. Я. Языковые средства выражения обращений в английских рыцарских романах XII–XV вв. Статья посвящена исследованию прагматических характеристик речевого акта обращений в среднеанглийских рыцарских романах. Анализ рыцарских романов показал, что функциональный класс языковых единиц обращений в среднеанглийском языке может быть маркирован различными конструкциями. Рядом с номинальными формами обращения исследуются новые тенденции в функционировании другого средства выражения обращенности в среднеанглийском языке – апеллятивные местоимения.

Ключевые слова: рыцарский роман, обращение, речевой акт, коммуникативная ситуация, иллокутивная сила.

Grodskiy I. Ya. Linguistic means of expression of addresses in the Middle English romances of the 12th – 15th centuries. The article seeks to highlight the characteristics of the speech act of address in the Middle English romances. The analysis of romances holds that the functional class of linguistic units of address in the Middle English may be marked with different constructions. New tendencies in the functioning of appellative pronouns as a means of speech addressee-orientation expression in the Middle English are examined along with the nominal forms of address.

Key words: Middle English romance, address, speech act, a communicative situation, illocutionary force.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема опису комунікативної дії звертання лежить в особливій площині досліджень, що зумовлюється несиметричністю відносин між формою висловлень і їхнім змістом. Нині спостерігається нестача системних діахронічних досліджень звертань, що зумовлює **актуальність і новизну** такої розвідки.

Метою статті є виявлення прагматичних ілюкутивних характеристик звертань у середньоанглійських лицарських романах. **Об'єктом** – звертання в середньоанглійських лицарських романах, предметом – комунікативно-прагматичні властивості звертань у середньоанглійських лицарських романах. **Матеріалом** для аналізу слугують звертання, дібрані з англійських лицарських романів XII–XV ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функція звертань полягає у маркуванні рольових і соціальних відносин, які встановлюються в рамках комунікативного акту. Факт уживання того чи іншого звертання мусить неодмінно свідчити про певну ситуацію, мікроклімат спілкування та його тональність. Питання, дотичні до звертання, привертали увагу І.О. Бодуена де Куртене та О. О. Потєбні, Г. Ерісманна, К. Бруннера, Б. Мільйоріні, С. Лануцца. Форми звертання, пов'язані з

мовним етикетом, були предметом дослідження С. К. Богдана, Я. К. Радевич-Винницького, І. Т. Піррайнена, С. Г. Тер-Мінасової, Н. І. Формановської, В.П. Пономаренко, Н.М. Фірсової, І.В. Корнійко, а також П. Браун і С. Левінсон, котрі розробили теорію ввічливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми розглядаємо звертання як важливий соціо- й психолінгвістичний феномен, оскільки реалізація його засобів значною мірою залежить від таких чинників, як соціальний стан учасників мовленнєвого акту, їхній вік, службові й персональні стосунки, ступінь спорідненості, освіта, виховання, характер, смаки тощо. Звертання є також однією з центральних одиниць мовленнєвого етикету. Звідси впливає його зв'язок із проблемами культури мови. Етичний аспект звертання тісно пов'язаний із культурологічним у широкому розумінні [7, с. 9], напр.:

(1) *Arthour con onsware, / & sayd, "sir corays knyzt, / If þou craue batayl bare, / Here faylez þou not to fyzt."* (SG, I. XII. 275-278) – Відповів йому Артур: «**Вельмишановний лицарю**, якщо Вас порадує поєдинок, ніхто Вам не відмовить».

(2) *Lefdi, me queen, / And Horn ich schal thee fecche,* (KH, 354-355) – «**Моя дорога леді, моя королево**, / я поверну Вам Хорна».

Стосовно морфологічної експлікації звертання більшість учених дотримуються визначення, поданого у «Словнику лінгвістичних термінів», згідно з яким звертання – це використання іменників, займенників, субстантивованих прикметників чи

еквівалентних їм словосполучень для називання осіб і предметів, до яких звернена мова; синтаксично звертання оформлюється зазвичай суперсегментними (просодичними) засобами [9, 276]. Як свідчать дослідження явища звертання, морфологічні засоби його вираження є універсальними, принаймні в германських мовах. Це іменники або субстантивовані частини мови, займенники. Розбіжності стосуються, звичайно, складу парадигм номінальних і прономінальних форм звертання, зумовлених системою кожної конкретної мови.

Для звертань середньоанглійської мови характерні адекватні номінації, які вказують на статеві, вікові, статусно-рольові характеристики адресата на зразок: *kyng* (КН, 208, 665); *yon king* (АМА, II, 1784); *sir cortays knyzt* (SG, I, XII, 276); *schir knycht* (Lancelot, 558); *knight* (КН, 1320); *palmare* (КН, 1105); *leue fere* (КН, 1013); *lefdi* (там само, 352); *quen so dere* (там само, 1210); *felawe* (ВН, 118); *dere dame* (SG, I, XXI, 470); *madame* (АА, 745); *damasele* (ВН, 1125); *sire emperur* (ВН, 3085); *lordinges* (ВН, 2957); *lordes* (Gamelyn, I, 26, III, 331, IV, 473); *louerd* (HD, 617); *lord* (ВН, 385); *lege lorde of my lyf* (SG, II, III, 545); *massager* (ВН, 4262); *palmer* (ВН, 2053); *bachelor* (ВН, 3731); *gouvernour* (SG, I, X, 225); *bermen* (HD, 866); *porter* (Gamelyn, V, 573); *fischer* (GW, 2449); *hunters* (Tristrem, I, 505); *mayster* (HD, 1136); *marchaunt* (Tristrem, II, 1543); *man* (Isumbras, 250); *traitour* (GW, 3200); *traytour* (Athelston, 761); *christen* (GW, 1348); *pilgrim* (GW, 2043); *Gode sir* (SG, II, XIV, 811); *Sir* (АА, 1169); *Ser* (Isumbras, 233); *Sir conquerour* (АМА, I, 831); *Sire* (ВН, 3741). Адекватність номінації означає відповідність уживаної форми звертання характеристичі адресата й комунікативній ситуації. Перелік адекватних звертань значно урізноманітнюється та розширюється в XIV–XV ст.: *sere* (Athelston, 109); *syr* (SL, 95; Emaré, 418); *syre* (SL, 918); *schir* (Lancelot, 578).

Неадекватні номінації, тобто ті, які позначають невідповідність уживаної форми звертання характеристичі адресата й комунікативній ситуації, здійснюються одиницями на зразок: *fader* (SD, 681); *my fadyr* (Emaré, 172); *moder* (FB, 325); *felaze* (=brother) (КН, 1533); *brodyr* (SL, 854); *brother* (АА, 1067); *brothere* (Gamelyn, II, 175); *doughter* (ВН, 1437; SD, 680; GW, 87); *son* (АА, 1756; FB, 90, 375, SD, 701; GW, 3427); *nevew* (nephew) (АМА, I, 689); *child* (=young man) (КН, 201; Tristrem, I, 655); *cosin* (АМА, I, 343); *yonge men* (Gamelyn, V, 634); *swetyng paramour* (sweet lover) (SL, 303). Вони супроводжуються фразами, які здебільшого підкреслюють якісні або відносні (причетність до божественного, умовне включення в родину) характеристики співрозмовника: *Lord Crist* (ВН, 2713); *Iesu Crist* (HD, 595); *Allweldand God* (all-ruling God) (АМА, I, 397); *Deus* (HD, 2096, 2114); *gode lemman* (ВН, 2182); *leue child* (КН, 1457); *leve son* (FB, 316); *leue fere* (КН, 1013); *leue sire* (HD, 909); *mi leve* (АА, 319); *leve leman* (АА, 2378); *my lemman* (SL, 717); *my creature* (beloved) (SL, 745); *leve moder* (SD, 697); *leve sone* (Isumbras, 166); *min hende sone* (SD, 595); *my dere* (SG, III, XIV, 1492); *my dere sun* (SD, 1081); *dere love* (АМА, I, 703); *mi frende* (GW, 154); *my lefty frende* (SL, 858).

Ми дотримуємося думки про те, що форма звертання, її вживання та функціональне навантаження детермінуються комунікативною ситуацією. Комунікативна ситуація є досить загальним поняттям, яке не має однозначної дефініції. Більшість дослідників зараховують до комунікативної ситуації соціальні фактори чи умови спілкування. У термінах теорії когнітивної обробки дискурсів такі умови становлять соціальний контекст, що утворюється категоріями: приватне, суспільне, інституційне, формальне, неформальне, які, у свою чергу, можуть далі аналізуватися в термінах таких категорій: позиції, властивості, стосунки, функції [2, 23]. До соціальних чинників реалізації конкретного акту звертання У. Піпер [14, 18] зараховує, з одного боку, адресанта й адресата, а з іншого – соціальне середовище, що складається із соціально-культурного досвіду комунікантів, певної соціальної структури суспільства, яка актуалізується в конкретній соціальній ситуації. Така позиція визначає загальні засади дослідження чинників форм звертання і форм його вживання. Отже, комунікативна ситуація є своєрідним середовищем, у якому «народжується» й «живе» та чи інша форма звертання, напр.:

(3) *Astow art Lord so fre, / Thou lete me never spille.* (Sir Tristrem, I, 395–396) – «**Боже, великодушний**, не дай мені загинути».

(4) *“Man, wylt thou leve on my lay / And doo alle thy goodes away / And helpe me in my fight”* (Sir Isumbras, 250–252) – «**Чоловіче**, відкинь свої Боги / повір у мою релігію / допоможи мені у боротьбі».

Соціальні ролі та соціальний статус, безумовно, пов'язані між собою, проте вони є різноплановими поняттями. Соціальна роль – це величина змінна, особливо якщо йдеться про короткочасні ролі. У повсякденному спілкуванні кожна мовленнєва особистість щохвилини грає певну соціальну роль, яка визначається довготривалими/постійними або короткочасними характеристиками людини. Постійною характеристикою, яка визначає соціальну роль комуніканта, виступає стать. До довготривалих, хоча й змінюваних, характеристик належать вік, професія, становище в сім'ї. До ролей, які визначаються вказаними характеристиками, зараховуємо, наприклад, ролі короля – *kyng* (КН, 208, 665), королеви – *quen so dere* (КН, 1210), лицаря – *knycht* (Lancelot, 3473), матері – *moder* (FB, 325), батька – *fader* (АМА, III, 2735), брата – *brodyr* (SL, 854), дочки – *doughter* (SD, 680), сина – *son* (АА, 1756), двоюрідного брата – *cosin* (АМА, I, 343), племінника – *nevew* (АМА, I, 689), дитини – *child* (КН, 1457) тощо. До нетривалих або короткочасних соціальних ролей мовної особистості належать ролі купця – *marchaunt* (Tristrem, II, 1543), гостя – *man* (Isumbras, 250), єпископа – *bysschop* (Athelston, 364), палігрима – *palmer* (Isumbras, 517), рибака – *fischer* (GW, 2449), мисливця – *hunters* (Tristrem, I, 505), вантажника – *bermen* (HD, 866), зрадника – *traytour* (Athelston, 761) тощо. Із цього випливає, що соціальні ролі слугують маркерами функціонального навантаження, позиції особистості в соціальному середовищі в певний період часу – короткий або тривалий [10, 30].

Звертання, що сигналізують про наявність максимальної різниці в соціальному статусі учасників розмови, виражені конструкціями типу **гонорифічний прикметник + титул**. Труднощі у відтворенні цих форм пов'язані в цьому випадку з атрибутивним гонорифічним прикметником, який збільшує дистанцію між героями лицарських романів. Водночас його не потрібно інтерпретувати в прямому значенні: він лише є частиною усталеної етикетної формули, характерної для свого часу, що засвідчує більшу повагу до адресата [8, 174]. Наприклад, у північному діалекті можемо зустріти такі апелювати: *mi swete thing* (Tristerm, II. 1866), *mi leman fair and swete* (Tristerm, III. 3303), у північно-західному центральному – *cortays knyzt* (SG, I. XII. 276), *gode sir* (SG, II. XIV. 811), *lege lorde* (SG, II. III. 545), у північно-центральному – *yon king* (AMA, II. 1784), *Allweldand God* (all-ruling God) (AMA, I. 397), *dere love* (AMA, I. 703), у північно-східному центральному – *fair ladye* (Emaré, 703), *my dere sone* (там само, 844), *swete syr* (там само, 970), у східно-центральному – *leue fere* (KH, 1013), *leue child* (KH, 1457), у південно-східному – *swetyng paramour* (sweet lover) (SL, 303), *my lefty frende* (там само, 858), у південно-східному центральному – *leve moder* (SD, 697), *min hende sone* (там само, 595), *my dere sun* (там само, 1081), у східно-центральному з впливом південного – *gode lemman* (BH, 2182).

Зауважимо, що, як свідчать діахронічні дослідження, система апелювативних займенників у сучасній англійській мові була такою не завжди. Стосунки між комунікантами від інтимних до дистанційних регулювались на різних етапах розвитку англійської мови по-різному [4, 137]. Морфологічні й загалом структурні зрушення відбулися протягом середньоанглійського періоду (XII–XV ст.). У XIII ст. повністю зникла, як і в інших германських (і не тільки германських) мовах, двоїна іменника [1, 101]. У 2-й особі однини форма іменного відмінка *þū* перетворилася на *þou* (thou), до того ж, замість кількох форм непрямих відмінків, розвинулася лише одна об'єктна форма – *thee*. У множині їм відповідали *ye* (*ge*) й *yow* (*gew*, *ou*) [3, 55].

Досить рано суб'єктна форма множини *ye* (як і її відповідники в романських мовах) почала виступати як субститут *thou* у звертанні до однієї особи [6, с. 69]. Проте вже в XIII–XIV ст. об'єктна форма *yow* (*yow*) «вам, вас» почала вживатися замість так само об'єктної, але сингулярної форми *thee* «тобі, тебе» й навіть номінативної *thou* «ти» як шанобливе звертання до однієї особи, спочатку вищої, а згодом і рівної за соціальним рангом. Цілком можливим видається вплив французької мови, в якій «увічливе» *vous* «Ви» на той час було вже досить поширеним, що вже зазначали дослідники історії англійської мови [1, 103].

Трансформація займенникової системи стала причиною зрушень у дієслівній парадигмі, проявом яких було зменшення кількості флективних форм, а форми 2-ї особи однини почали виходити з ужитку. Щоправда, вони (передусім суб'єктна *thou* «ти») ще використовуються як поетичний засіб стилізації.

Лише у XX ст. англійський займенник 2-ї особи множини *yow*, що виконував функції форми ввічли-

вості, нейтралізувався, витіснивши тепер уже застаріле *thou* «ти» і набувши, отже, універсальної функції у звертанні. Однак застарілі форми (тобто *ye*, *thou* або *thee*) теж подекуди вживаються ще й тепер як виразні стилістичні засоби, зокрема, в поезії [13, 1761].

Що ж до старих форм однини (*thou* і *thee*), то вони зустрічаються також у фольклорних піснях, у діалектному мовленні в північній Англії, зокрема в Йоркширі, переважно в мовленні представників старшого покоління та іноді у Шотландії [12, 193].

В англійському мовленні шотландців може створюватися протиставлення форм особових займенників 2-ї особи за ознакою числа. Існування цієї суто діалектної й стилістично маркованої форми трактується як намагання «заповнити відсутню ланку в системі прономінальних форм звертання», навіть «тяжіння англійської прономінальної системи до двоелементної» [6, 70–71], тобто своєрідний вияв зворотного розвитку.

Сучасна англійська стала фактично єдиною германською мовою, що не має саме «ввічливих» форм 2-ї особи. За таких умов «усі реєстри контактів, від підкреслено офіційних до грубо фамільярних, передаються іншими засобами мови – інтонацією, вибором відповідних слів і конструкцій» [11, 4]. Маються на увазі власні імена й титули, а також «увічливі» дієслівні форми, вигуки тощо.

Типові етикетні форми звертання – це своєрідний мовний фонд, що наче регулює суспільні та особисті стосунки між носіями цієї мови [5, 185].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суспільний розвиток Англії в XII–XV ст., зміни її соціально-економічного устрою, що призвели до зміни соціального складу, а також змін в системі соціальних цінностей і норм спричинили модифікації парадигми форм звертання. Комплексний підхід до вивчення звертання як етикетної одиниці дав змогу установити діалектичну єдність номінативно-змістового боку звертання з його прагматичною і стилістичною функціями. При цьому прагматичний зміст звертання кваліфікується як компонент семної структури слова, що матеріалізує екстралінгвістичну інформацію, яка співвідноситься з комунікативно-прагматичною ситуацією чи з її окремими параметрами. Тенденція до спрощення стосується як лексичної реалізації форми звертання (відмова від уживання титулів), так і лексичного оточення форм звертання: зменшення/спрощення дескрипторів звертання.

Збереження певних реліктових форм на рівні діалектного мовлення є, як відомо, досить поширеним явищем у багатьох мовах. Збереглися так само діалектні варіанти *yow* : *ya* (у центральній частині Англії) або *ee* (на південному заході). Форма *ye* зрідка вживається також у розмовному мовленні у випадках на зразок *how d'ye do?* – «здрастуйте; як ся маєте?».

Доречним видається зазначити, що максимальна уніфікація займенникової системи звертання в сучасній англійській літературній мові створює чималі труднощі для перекладу, передусім художнього, оскільки в мові перекладу досить часто важко зробити вибір між «ти» або «Ви». Саме цей аспект дослідження звертання вбачаємо перспективним у подальших наукових дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бруннер К. История английского языка : в 2 т. / К. Бруннер ; пер. с нем. С.Х. Васильевой. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – Т. II. – 1955. – С. 387–392.
2. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Ильиш Б. А. История английского языка / Б. А. Ильиш. – М. – Л. : Учпедгиз, 1935. – 144 с. – С. 138–143.
4. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / І.В. Корнійко; Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 218 с.
5. Морозова И. Б. Обращение как одна из основных речевых единиц в современном английском языке / И. Б. Морозова, Е. В. Сорочинская // Записки з романо-германської філології. – Одеса : Латстар, 2000. – Вип. № 8. – С. 180–190.
6. Оликова М. А. Обращение в современном английском языке / М. А. Оликова. – Львов : Вища шк., 1979. – С. 81–83.
7. Пономаренко В. П. Еволюція засобів звертання в індоєвропейських мовах: компаративно-типологічний аспект : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.17 / В. П. Пономаренко ; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2010. – 32 с.
8. Рушак О. Звертання у художньому тексті: проблеми відтворення (на матеріалі шекспірової трагедії “Hamlet, Prince of Denmark” та її українського перекладу Григорія Кочура / О. Рушак // Іноземна філологія. – Львів, 2014. – Вип. 127. – Част. II. – С. 170–177.
9. Словарь лингвистических терминов / под ред. А.Ахмановой. – М. : Сов. энциклопедия, 1956. – 607 с.
10. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высш. шк., 1989. – 159 с.
11. Формановская Н. И. Речевой этикет. Русско-английские соответствия / Н. И. Формановская, С. В. Шевцова. – М. : Высш. шк., 1992. – 80 с.
12. British phrasebook / [E. Bartsch-Parker, S. Burgen, R. Crowe et al.]. – Hawthorn : Lonely Planet Publ., 1999. – 300 p.
13. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English language / E. Klein. – I–II. – Amsterdam-London-New York : Elsevier Publ. Co., 1966–1967. – 1776 p.
14. Pieper U. Zur Interaktion linguistischer, sozialer und biologischer Variablen im Problemkreis der “Anrede”/ U. Pieper // Anredeverhalten. – Tübingen : Narr Verlag, 1984. – S. 9–24.